

Predgovor

Grad Novalja kao naručitelj sklopio je 2023. s Institutom društvenih znanosti Ivo Pilar ugovor o provedbi projekta „Logor Slana na otoku Pagu” u trajanju od dvije godine. Svrha projekta bila je znanstveno istraživanje i valoriziranje logora Slana koji je postojao na otoku Pagu od lipnja do kolovoza 1941., a organizirale su ga vlasti Nezavisne Države Hrvatske. Institut se obvezao provesti sve etape projekta u skladu sa znanstvenim i stručnim normativima i standardima za primjenu znanstvenih metoda i rješenja, kako radi provjere i utvrđivanja činjeničnog stanja tako i zbog pijeteta prema žrtvama. U nastojanju da primjenom suvremenih znanstvenih pristupa i metodologije istraži i elaborira povijest paških logora Slana i Metajna, Institut je angažirao istraživački tim na projektu pod vodstvom Željka Holjevca. Članovi istraživačkog tima iz Instituta Pilar bili su Ljiljana Dobrović, Danijel Vojak, Tatjana Tomaić, Jelena Puđak, Adrian Knežević i Matija Krizmanić. Vanjski suradnici na projektu bili su Mario Jareb (Hrvatski institut za povijest), Vladimir Geiger (Hrvatski institut za povijest), Marko Vukičević (Hrvatski institut za povijest), Zlatko Begonja (Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru), Luka Knez (Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru) i Goran Crnković (Ogranak Matice hrvatske u Rijeci).

Rad na projektu odvijao se u četiri etape. Prva je podrazumijevala pripremne aktivnosti kao što su teorijska konceptualizacija, prikupljanje i analiza dosadašnje literature u svrhu utvrđivanja stupnja istraženosti, identificiranje arhivskih fondova u Hrvatskoj i inozemstvu, sastavljanje popisa novina i drugih tiskovina, memoarskih zapisa, publicističkih naslova i ostalih izvora podataka te priprema metodologije i instrumentarija za istraživanje. U drugoj etapi obavljena su istraživanja u arhivima i knjižnicama u Hrvatskoj i izvan nje, npr. istraživanje u Vojnom arhivu u Beogradu. Sadržajna dokumentacija prikupljena je i u Zagrebu i drugdje, a osmišljen je i izrađen i upitnik za provedbu polustrukturiranih intervjua, na temelju kojega su prikupljeni podaci potrebni za empirijski potkrijepljenu analizu suvremene kulture sjećanja na uzorku različitih skupina na otoku Pagu (predstavnici lokalne samouprave, predstavnici kulturnih i obrazovnih institucija te lokalno stanovništvo). Sustavnom obradom izvora i literature, provjerom prikupljenih podataka te koncipiranjem i pisanjem znanstvenih radova u trećoj

i četvrtoj etapi stvorene su pretpostavke za izradu i objavljivanje zbornika radova recenziranih dvjema recenzijama po radu kao glavnog cilja i rezultata projekta.

Zbornik radova koji je pred nama sadržava tri studije o logorima Slana i Metajna i tri studije o kulturi sjećanja na te logore i njihove žrtve. U poglavlju o paškim logorima Mario Jareb opisuje osnutak, djelovanje i raspuštanje logora Slana i ženskog logora Metajna te zločine nad Židovima, Srbima i ostalim zatočenicima koji su ondje u ljeto 1941. živjeli u sjeni smrti i likvidacija. Autor konstatira da dostupni izvori ne daju odgovor na pitanje koliko je bilo stradalnika tih logora te naglašava da je jedini neupitno utvrđen broj onaj do kojeg je došao talijanski poručnik Santo Stazzi u svojem izvješću o 791 pronađenom tijelu u rujnu 1941., uz napomenu da žrtve koje je pronašao Stazzi zacijelo nisu bile i jedine. Pitanjem broja žrtava logora Slana i Metajna na otoku Pagu u historiografiji, publicistici i javnosti bavi se i Vladimir Geiger. Uzimajući u obzir objavljene izvore o paškim logorima iz doba Drugoga svjetskog rata i poraća, iskaze i sjećanja, popise žrtava te procjene, izračune, navode i tvrdnje u historiografiji, publicistici i javnosti tijekom proteklih desetljeća, autor upozorava na činjenice, kontroverze i manipulacije brojem žrtava logora Slana i Metajna u rasponu od 791 žrtve do više tisuća žrtava. Geiger zaključuje da su zločini koji su počinjeni nad zatočenicima paških logora prema svim pokazateljima neupitni, ali upozorava da je broj žrtava tih logora i nadalje neriješeno i otvoreno pitanje. Analizirajući istražni i sudski postupak protiv Slavka Baljaka i ostalih stražara iz logora Slana pred Okružnim sudom u Zadru 1952./1953., a uzimajući u obzir i izdvojene istražne radnje u slučaju Ivana Kevrića, Zlatko Begonja na temelju neobjavljenih spisa skreće pozornost na nedosljednosti i otvorena pitanja iz istrage, optužnice, sudskoga postupka i osuđujuće presude kao poticaj za moguća daljnja istraživanja problematike ustaških logora na Pagu.

Otvarajući poglavlje o kulturi sjećanja na paške logore iz Drugoga svjetskog rata i njihove žrtve, Danijel Vojak obrađuje izostanak sustavnog historiografskog proučavanja logora Slana, početke kulture sjećanja na žrtve tog logora u ratu i nakon njega, Titovu inicijativu za uređenje spomen-područja logora Slana, spomen-ploču iz 1975. na području bivšeg logora, odnos lokalnog stanovništva prema kulturi sjećanja na logor, spomen-područje logor Slana upisano u Registar nepokretnih spomenika kulture, logor u znanosti i medijima te izostanak financijske potpore kao ključni problem. Autor ocjenjuje da je prvu fazu kulture sjećanja na žrtve logora Slana u razdoblju od 1941. i 1945. do 1991. obilježila kultura (ne)sjećanja. Marko Vukičević portretira kulturu sjećanja na žrtve logora Slana potkraj 20. i početkom 21. stoljeća s osvrtom na spomen-ploču iz razdoblja socijalizma, komemoracije i prisutnost teme logora u medijima. Autor utvrđuje da je u okolnostima Domovinskoga rata 1990-ih došlo do devastacije spomen-ploče iz

razdoblja socijalizma i zamiranja dotadašnjeg modela nesustavnog komemoriranja i medijske slike te bilježi da je u prvoj četvrtini 21. stoljeća došlo do razvoja različitih oblika aktivnosti na putu prema kulturi sjećanja u novom ruhu. Oslanjajući se na istraživačke nalaze dobivene terenskom provedbom polustrukturiranih intervjua u listopadu 2024., Ljiljana Dobrovšak, Matija Krizmanić, Danijel Vojak i Adrian Knežević raščlanjuju suvremene narative različitih skupina na otoku Pagu s posebnim osvrtom na interpretaciju paških logora kao mjesta stradanja. Uvidi tih autora u sjećanja na logor Slana u Jugoslaviji i socijalizmu, obrazovanje i informiranje o logoru Slana, obiteljska sjećanja i nelagodu logora, suvremeno komemorativno djelovanje i narativni motiv broja stradalnika u kulturi sjećanja omogućuju bolju procjenu postojećih prijepora i propitivanja te utjecaja raznih čimbenika u kontekstu kulture i politike sjećanja na paške logore i njihove žrtve.

Ovaj zbornik radova donosi nove spoznaje i kritičke reinterpretacije istraživački otvorenih pitanja kako bi se popunile praznine u dosadašnjim istraživanjima i nijansirano inoviralo znanje o logorima Slana i Metajna na otoku Pagu. Uz cjelovit pregled osnutka, djelovanja i raspuštanja tih logora 1941. te zločina nad zatočenicima, kritički osvrt na pitanje broja žrtava u historiografiji, publicistici i javnosti kao i detaljni uvid u sudski postupak protiv Slavka Baljaka i ostalih pred Okružnim sudom u Zadru 1952./1953., dodatna je vrijednost zbornika u interdisciplinarnom doprinosu razumijevanju nedovoljno istražene kulture sjećanja na paške logore i njihove žrtve od Drugoga svjetskog rata do naših dana. Pritom treba uzeti u obzir da angažirani istraživači nisu mogli konzultirati izvore u talijanskom vojnom arhivu u Rimu, koji je za trajanja projekta bio zatvoren za javnost zbog složenih infrastrukturnih radova usmjerenih na usklađivanje s propisima o zaštiti od požara. Osim toga, problematiku logora Slana i Metajna mogla bi dodatno osvijetliti i specijalizirana speleološka i forenzičko-antropološka istraživanja na terenu. Stoga valja skrenuti pozornost na potrebu za budućim istraživanjima koja bi iz specifičnih kutova mogla potencijalno dopuniti ključne nalaze autorâ radova u ovom zborniku. Zahvaljujući suradnicima na projektu na istraživanju i pisanju radova, recenzentima na čitanju i ocjeni tih radova te Gradu Novalji i njegovu gradonačelniku Ivanu Dabi Đonu na poticaju i potpori, zbornik predajemo čitateljskoj javnosti u nadi da će njegovo objavljivanje pridonijeti pouzdanijem poznavanju paških logora, razvijanju kritičkoga mišljenja, promicanju kulture sjećanja, informiranom donošenju odluka i kultiviranju dijaloga u javnosti o toj slojevitoj i bremenitoj temi naše prošlosti.

Urednik